

O socio-kulturološkoj održivosti i otpornosti

Saja Kosanović^{1*}, Tadej Glažar², Marija Stamenković³, Branislav Folić⁴ i Alenka Fikfak⁵

* Autor za korespondenciju

1 Fakultet tehničkih nauka – Arhitektura, Univerzitet u Prištini sa sedištem u Kosovskoj Mitrovici, e-mail: saja.kosanovic@pr.ac.rs

2 Arhitektonski fakultet, Univerzitet u Ljubljani, e-mail: tadej.glazar@fa.uni-lj.si

3 Fakultet tehničkih nauka – Arhitektura, Univerzitet u Prištini sa sedištem u Kosovskoj Mitrovici, e-mail: marija.stamenkovic@pr.ac.rs

4 Fakultet tehničkih nauka – Arhitektura, Univerzitet u Prištini sa sedištem u Kosovskoj Mitrovici, e-mail: branislav.folic@pr.ac.rs

5 Arhitektonski fakultet, Univerzitet u Ljubljani, e-mail: alenka.fikfak@fa.uni-lj.si

APSTRAKT

Održivost i otpornost su postale neizostavni deo savremenog istraživačkog diskursa. Predstavljena značenja ova dva pojma u literaturi su brojna i raznovrsna. pristupi održivosti i otpornosti se tako kreću od filozofskih, političkih, ekonomskih, psiholoških, ekoloških i dr., do složenijih, sistemskih razmatranja, tj. od širih teorijskih ili metaforičkih pogleda do specifičnih setova predloženih mera i aktivnosti. Iako se održivost i otpornost u biti bave humanim sistemima i socijalnim organizacijama, zbog čega su izrazi poput 'održive zajednice' ili 'otporne zajednice' često prisutni u aktuelnim proučavanjima, socijalna dimenzija održivosti i otpornosti i uloga kulture se i dalje ističu kao najmanje razjašnjeni i sa neusaglašenim tumačenjima. Prepoznajući izazov, koji se u mnoštvu interpretacija može povezati sa potrebom za revizijom postavljenih koncepata, ovaj rad se bavi nekim fundamentalnim pitanjima: kakav je odnos između sredina, zajednica, održivosti i otpornosti; šta je socijalna održivost i u kakvoj je ona vezi sa održivim razvojem; kakvi su koncepti i karakteristike održivih/otpornih zajednica; koje su uloge pojedinaca i zajednice kao celine; konačno, kako se održivost i otpornost u socio-kulturološkoj ravni odnose jedna prema drugoj?

Istraživanje zasnovano na navedenim pitanjima, međutim, ne cilja da pronađe jedine tačne odgovore već da pomogne u produbljivanju shvatanja nekoliko najsloženijih, pritom najmanje rasvetljenih, tema u oblastima održivosti i otpornosti, te da na taj način nadoknadi nedostatak znanja u vezi socio-kulturoloških implikacija planerskih i projektantskih odluka o građenoj sredini koja je izložena promenljivoj dinamici, nepravilnim i neočekivanim promenama i rastućoj neizvesnosti.

KLJUČNE REČI

značenje, socijalna sredina, zajednica, održivost, otpornost, kultura

1 Uvod: Sredina i zajednica

Pojam *sredina* podrazumeva: 1) „okruženje ili uslove u kojima čovek, životinja ili biljka živi ili funkcioniše“; 2) „prirodni svet, u celini ili u određenom geografskom području, pogotovu ako je pod uticajem ljudskih aktivnosti“ (Oxford Dictionaries, n.d.). Da bi se shvatile složenost i raznovrsnost, koje prate pojam sredine, potrebni su sistemski pristup i uvid u njene različite delove i međuodnose tih delova iz interdisciplinarnе perspektive (Park, 2001). Korišćenje resursa i proizvodnja otpada, zdravlje i dobrobit i produktivnost i ponašanje predstavljaju tri područja u kojima je međuodnos ljudi i projektovanih sredina koje ih okružuju ključan (Watson et al., 2015, str. 4). Bartuska (2007a) je napravio razliku između *perceptivnog* okruženja – dela sredine koji se opaža čulima, *funkcionalnog* okruženja – dela koji fizički utiče na organizme, tj. dela u kojem delujemo ili funkcionišemo, i *konceptualnog* okruženja koje obuhvata kulturni svet društva, uključujući i građenu sredinu, svet koji je oblikovan ljudskim idejama i značenjem koje one nose. Iako je građena sredina manifestovana preko konstruisanog okruženja, fizičkih artefakta i mesta (Squires, 2013; Bartuska, 2007), ona ima smisla samo u socio-kulturološkom domenu (Rapoport, 1990; Niculescu, 1975). Odnosi između ljudi i sredine nalaze se u srži ljudskog iskustva; ljudski koncepti i apstrakcije su podržani simbolima kojima se iskazuje realnost, tako da se čak i mitovi i legende razvijaju kao deo građene sredine (Bartuska, 2007a). Govoreći uopšteno, građena sredina se može posmatrati kao kulturni predeo, organizacija prostora, vremena, smisla i komunikacije, ili sistem podešavanja u kojem su smešteni sistemi aktivnosti (Rapoport, 2007). Sa stanovišta korisnika, osnovna svrha građene sredine je da podrži njihove aktivnosti (Vischer, 2008, str. 231). Komponente građene sredine koje proizilaze iz ljudskih potreba, misli i aktivnosti (Bartuska, 2007) posledično imaju uticaja na njihove stvaraoce i korisnike. Između primarne potrebe za stvaranjem i cilja da se stvoreno upotrebljava nalazi se *socio-kulturološko polje*.

Pregled literature ukazuje da interesovanje istraživača za veze između socijalne sfere i fizičkog prostora postoji već dugo (npr., Strauss, 1970; Tuan, 1979), te da se *socijalna sredina* može izučavati sa različitim stanovišta, u širem ili užem kontekstu, na različitim nivoima i u promenljivim odnosima prema prirodnoj i građenoj sredini. Tako je socijalnu sredinu, koja u stvari predstavlja identitet, Hundertwasser opisao kao četvrtu od pet ljudskih koža. Prva koža je prirodni epidermis, druga odeća, treća čovekova kuća, a peta je koža planete (Restany, 1998). Squires (2013, str. 15) formuliše socijalnu sredinu kao podkategoriju okruženja, koja „uzima u obzir kulturu prema kojoj čovek živi, kao i ljude i ustanove sa kojima se ostvaruje interakcija“. Na više načina, kultura utiče na mehanizme koji povezuju ljude i sredine (od kuća i kancelarija, do parkova, ulica, zgrada, do gradova), pa se može reći da promenljiv karakter kulture rezultuje pojavom mnoštva sredina (Rapoport, 2007). Kako se u širem značenju pojam socijalne sredine odnosi na „neposredno fizičko okruženje, socijalne veze i kulturni milje u kojem definisane grupe ljudi funkcionišu i ostvaruju interakciju“, to znači da se socijalna sredina iskustveno može doživeti na više različitih, ali i međusobno povezanih nivoa (od domaćinstva i susedstva do gradova

i dalje do regionalnog, nacionalnog i međunarodnog nivoa) (Barnett & Casper, 2001, str. 465). Stoga se socijalna sredina u određenom fizičkom (geografskom) kontekstu u stvari može opisati kao sistem različitih, međusobno preklapajućih socijalnih sredina, odnosno kao složena mreža veza između jedinica od kojih je sačinjena (Palla, Derényi, Farkas & Vicsek, 2005), tj. između različitih 'grupa ljudi'. Grupa ljudi koji imaju nešto zajedničko se definiše kao *zajednica*.

Zajednica je vid socijalne organizacije (Hunter, 2008), poznata socijalna sredina izuzeta od opšteg. Kompleksnost smisla zajednice podrazumeva postojanje više važnih dimenzija koje se mogu grupisati u: zajedničku ekologiju – specifičnosti prostorne lokacije; socijalnu organizaciju – karakter mreže, vrste socijalnih procesa koji se odvijaju i organizacione sisteme; i zajednički kulturološki i simbolički značaj – deljenje osećanja, zajedničke vrednosti, osećaj za zajednicu, identitet, itd. (Cnaan, Milofsky, & Hunter, 2008, str. 5-6). Socijalni i lični identitet pojedinca (Niculescu, 1975) je povezan sa identitetom drugih članova zajednice, tako da čitava grupa odražava obrasce ovih veza, što konačno postaje njena karakteristika. Kako bilo, zajednicu ne treba posmatrati kao izolovani prostor u kojem samo unutrašnje veze između njenih članova imaju značaj (Cnaan et al., 2008, str. 14). Zato se sa stanovišta topologije zajednica može opisati kao grupa čvorova sa gustim vezama iznutra i ređim vezama ka spolja (Wang, Qiu, Wang, & Zhang, 2008, str. 637).

Tradicionalno, zajednice se formiraju na osnovu godina, pola, rase, zanimanja, religije, nacionalnosti i dr. Suprotno ovakvoj pojednostavljenoj kategorizaciji, Rapoport (2007) prepoznaje stil života kao jedan od osnovnih kriterijuma za grupisanje članova zajednice i glavnu karakteristiku na osnovu koje se može objasniti raznovrsnost zajednica. Stil života je u biti ljudskih aktivnosti i sistema aktivnosti, i omogućuje njihovu analizu na osnovu posedovnih specifičnosti (Rapoport, 2007). Stoga se može reći i da dinamika predstavlja jednu od najznačajnijih determinanti zajednice.

Pojedinac može biti član nekoliko zajednica, što je razlog pojave fenomena 'preklapajućih zajednica'. U vremenu naprednih tehnologija i brze razmene informacija, ova preklapanja dobijaju novu, jaču, dimenziju, često se premeštajući iz fizičke u virtuelnu stvarnost u kojoj se interakcije lako ostvaruju, a strukture mreža brzo evoluiraju (Rosseti, Guidotti, Miliou, Pedreschi & Giannotti, 2016). „Aktivisti koji promovišu korišćenje bicikala, stanari u slamovima ili članovi zajednice koji se bave baštovanstvom često dele više zajedničkog sa drugim sličnim grupama širom sveta nego sa susedima u fizičkoj blizini, korišćenjem mreža virtuelne komunikacije“ (McGrath & Pickett, 2011, str. 56). Struktura zajednice se dalje usložnjava i heterogenizuje zbog razvoja globalne kulture, te raznovrsnosti individualnih odgovora na trendove globalizacije. Dok se tradicionalne kulturološke osobine među članovima iste zajednice održavaju uz velike individualne razlike, nove teme u 'stvarnom' svetu i globalne vrednosti poput održivosti i otpornosti istovremeno uvećavaju složenost značenja pojma zajednice.

2 Značenje 'socijalnog' u okvirima održivosti

Održivi razvoj je verovatno najizazovnije koncept koji je ikada razvijen (Omann & Spangenberg, 2002), nastao kao odgovor na preovladavajuće trendove društvene transformacije, uključujući eroziju 'razvoja' i puku ekonomsku modernizaciju (Becker, Jahn, & Stieß, 1999). Prema široko rasprostranjenom shvatanju, održivost obuhvata ekološku, ekonomsku i socijalnu dimenziju i njihove raznovrsne uzajamne veze ustanovljene preko kulture. Sve do danas, ekološka (ili tehnička) održivost je najopširnije adresirana a za njom sledi ekonomska održivost. *Socijalna održivost* je tek početkom 21. veka počela da dobija značaj u istraživanju, politici i praksi (Colantonio, 2007).

Iako se danas ključni postulati održivosti već preispituju (npr., Robinson & Cole, 2015), saglasnost o tome šta je socijalna održivost i koji su njeni indikatori još uvek nije postignuta. Literatura značajnog obima svedoči da je izazov definisanja inkluzivnog značenja socijalne održivosti prihvaćen, te da su u izvođenju ove definicije prisutne mnoge poteškoće. Postojeće interpretacije odražavaju različitost u pristupima i prisutnost širokog spektra filozofskih, političkih i praktičnih stanovišta (Woodcraft, 2012). Što je opštiji sagledani cilj socijalne održivosti to su izraženiji problemi u definisanju pojma. Naročitu barijeru pri opisivanju socijalne održivosti predstavlja „višestruka priroda koncepta održivosti, koji spajanjem socijalnih, ekoloških i ekonomskih činilaca stvara novi nezavisni entitet“ (Colantonio, 2007, str. 6). Slično tome, Murphy (2014, str. 32) navodi da su poteškoće pri definisanju 'čisto' socijalnih tema u stvari posledica značajnih preklapanja postulata tri stuba održivog razvoja. Pored raznovrsnih tumačenja održivosti u celini, posebnu prepreku definisanju pojma socijalne održivosti predstavlja trajna dvoznačnost (npr., Sachs, 1999) u vezi sa odnosima sa drugim segmentima održivosti, koja, najčešće, potiče od usko disciplinarnih zapažanja.

U odnosu na koncept sveukupne održivosti i njegove konstitutivne dimenzije, pojam socijalna održivost se može razumeti kao:

- Implikacija ekološke održivosti;
- Podrška procesima ostvarivanja ciljeva ekološke i ekonomske održivosti (kroz ponašanje, politike, institucije, i sl.);
- Preduslov za ostvarivanje ciljeva ekološke i ekonomske održivosti, gde se pojedinci i grupe nalaze u centru procesa; ili
- Niz karakteristika socijalne sredine koja ima sopstveni integritet, a poželjno doprinosi ostvarivanju ciljeva ekološke i ekonomske održivosti. Ovo je najsloženija forma tumačenja socijalne održivosti, koja sa sobom opet nosi raznovrsnost, jer se jednako može odnositi na širenje tradicionalnog (holističkog) značenja održivosti ili na 'održivost socijalne sredine' (npr., održivost zajednice; Dempsey, Bramley, Power, & Brown, 2009).

Uslovi, kako održivosti tako i neodrživosti, odnose se na kombinovani sistem prirode i društva u stvarnom vremenu i prostoru. Zbog toga ni socijalnu ni ekološku održivost nije moguće proučavati izolovano jer je zapravo vitalnost njihovog uzajamnog odnosa tokom dužeg

vremenskog perioda ta koja definiše pravac (ne)održivosti (Becker et al., 1999). S druge strane, preduslov za bavljenje socijalnom održivošću je poimanje njene različitosti u odnosu na ekološku ili ekonomsku održivost (McKenzie, 2004). Kritikujući podelu na tri stuba održivosti, Mundt (2011, str. 90) predlaže vraćanje originalnom konceptu korišćenja prirodnih resursa, bez pokušaja širenja značenja, te razdvajanje i odvojeno bavljenje socijalnim temama u odnosu na održivost. Radi definisanja socijalne održivosti, Woodcraft (2012, str. 32) postavlja pitanja svrhe: „Ko i šta se održava?“, „Zašto i po koju cenu?“. Za neke autore, socijalna održivost je ključna za ostvarivanje ekoloških ciljeva: „Samo onda kada su ljudima dostupni pijaća voda, zdrava hrana, lekovi, obrazovanje, posao, jednakost i pravda, oni će biti u stanju da menjaju svoje ponašanje i usmere svoju zabrinutost ka globalnom zagrevanju, energetske efikasnosti i drugim ekološkim problemima“ (Vallance, Perkins, & Dixon, 2011, str. 345). Prema ovim autorima, šta ljudima treba, šta ljudi hoće i šta je dobro za bio-fizičko okruženje tako predstavljaju tri osnovna faktora razumevanja složenih i donekle suprotstavljenih uslova u okviru same socijalne održivosti; sa druge strane, svest o bio-fizičkim ciljevima održivosti prodire u aktivnosti, izbore i mesta koja bi ljudi voleli da održe ili poboljšaju, odnosno u obrasce ponašanja, vrednosti i tradiciju koju bi ljudi voleli da očuvaju. Iako ljudi teže da zadrže ono što je za njih subjektivno vredno (lepo), ta vrednost neminovno predstavlja deo socijalno konstruisane i podeljene stvarnosti (Niculescu, 1975, str. 291). Vrednovanje ekološkog kvaliteta se vrši na nivou korisničke grupe, u skladu sa njenim vrednostima, idealima, predstavama i shemama (Rapoport, 2007). Prema tome, grupe korisnika bar delimično predstavljaju funkciju kulture. „Konačno, način ponašanja ljudi i njihove socijalne strukture su kulturološki jako raznovrsni i mogu se razumeti kao specifični izraz kulture. Kultura igra značajnu ulogu kod socio-bihejvioralnih fenomena“ (Rapoport, 2007). U određenom predelu, kulturne vrednosti se mogu postaviti uporedo sa socijalnim, a ovakav raspored ukazuje na raznovrsnost na nivou lokalne održivosti (Alexson et al., 2013). U konceptualnom okviru sastavljenom od četiri međusobno povezana koncepta (jednost, eko-pretpostavke, bezbednost i urbane forme), socijalna održivost se može interpretirati kao „deo šireg okvira održivosti koji teži da se izbori sa ekološkim rizicima i rizicima promene klime“ (Eizenberg & Jabareen, 2017).

Na osnovu gore izloženog, može se zaključiti da postoji više oblika socijalne održivosti. Indikatori, kriterijumi i ciljevi socijalne održivosti (npr., Dempsey et al., 2009; Murphy, 2014) su često specifični, definisani prema određenom kontekstu (Omann & Spangenberg, 2002). Forme socijalne održivosti su, s jedne strane, određene njenim generalnim okvirom, tj. 'mekim' i 'tvrdim' temama (Colantonio, 2008) koje uključuju zadovoljavanje osnovnih potreba, kvalitet života, samostalno odabran način života, zdravlje i dobrobit, sreću, obrazovanje, iskustvo, inkluziju i učestvovanje, mogućnosti, prihode, iskorenjivanje siromaštva, posao, rodnu i generacijsku ravnopravnost, ljudska prava, kulturološku raznovrsnost, socijalnu pravdu, socijalni kapital i dr., a sa druge promenljivim faktorima koji zavise od datog konteksta (npr., Reich, Riemer, Prilleltensky, & Montero, 2007). Jedinstvena kombinacija ove dve, manje ili više suprotstavljene, komponente stvara raznovrsnost

i zahteva dovoljno znanja i aktivno učešće širokog spektra uticajnih aktera na različitim nivoima, uključujući i nivo zajednice.

3 Šta je održiva zajednica?

Ljudi su integralni deo svake definicije održivosti i održivog razvoja. Budući da predstavljaju krajnje korisnike i kritičnu komponentu (Watson et al., 2015), ljudi si ti koji svim dimenzijama građane sredine, a posebno socijalnoj dimenziji, donose održivost, bez obzira na zakone, propise, karakteristike fizičkog prostora i sl. Nesumljivo, između socijalne održivosti i održivog razvoja postoji jaka veza.

Tokom prve decenije 21. veka, širom Evrope je u oblastima prostornog i urbanog planiranja razvijen koncept *održive zajednice* koji je u najtešnjoj vezi sa socijalnom održivošću (Raco, 2007). Zato se socijalna održivost unutar zajednice može interpretirati kao pozitivno stanje i proces koji dovodi do tog stanja (McKenzie, 2004, str. 23).

Prema *Bristolskom sporazumu*, održive zajednice su „mesta gde ljudi žele da žive i rade, sada i u budućnosti. Takva mesta zadovoljavaju raznovrsne potrebe sadašnjih i budućih stanovnika, osetljive su prema životnoj sredini i doprinose dobrom kvalitetu života. Ona su bezbedna i uključujuća, dobro isplanirana, izgrađena i vođena, i za sve nude jednake mogućnosti i dobre usluge“ (ODPM, 2005, str. 6). U Bristolskom sporazumu su takođe navedene i opisane neke osobine održivih zajednica. Tako su, prema ovom dokumentu koji i danas predstavlja osnovu za istraživanje i razvoj, održive zajednice: aktivne, uključujuće i bezbedne; dobro vođene; dobro povezane; dobro opslužene; ekološki osetljive; prosperitetne; dobro projektovane i izgrađene; i pravične za sve.

Analiza pojma održive zajednice u ovom radu je strukturirana na osnovu nekoliko istraživačkih pitanja, pri čemu nijedan odgovor nema konsenzus:

- A *Koje su karakteristike održivih zajednica?* Raspršen diskurs o socijalnoj održivosti (poglavlje 2 ovog rada) se neminovno prenosi na koncept održive zajednice. Pregled literature ukazuje na različite definicije izvedene sa različitih stanovišta, te na promenljivost obima obuhvaćenih tema i osobina održivih zajednica (npr., Colantonio, 2007; Maliene, Howe & Malys, 2008; McKenzie, 2004; Raco, 2007). Osnovni razlog za izostanak saglasnosti u ovom domenu je upravo kontekstualna varijabilnost. Stoga se značenje održivih zajednica mora razumeti dvostruko: kao opšte i kao specifično (zavisno od konteksta u koji se održivost uvodi), što je u skladu sa opisom održivih zajednica u pogledu njihove raznovrsnosti i odražavanja lokalnih okolnosti (ODPM, 2005, str. 7);
- B *Šta je optimalna mera održivih zajednica?* Iz perspektive urbane sociologije, susjedstvo predstavlja važnu „scenu na kojoj se događaju društvene aktivnosti“ (Dempsey et al., 2009, str. 295). U urbanim istraživanjima i projektima, nivo susjedstva je često prava mera za operacionalizaciju socijalne održivosti (npr., Bacon, Cochrane,

& Woodcraft, 2015). S druge strane, pojedini autori negoduju zbog prostorno-socijalne deobe i uokviravanja. Na primer, Woodcraft (2016) kritikuje ideju o održivoj zajednici, koja se izgrađena na zamišljenoj homogenosti života u gradu i fokusirana na susedstvo kao primarni entitet za socijalne odnose i aktivnosti kojima se pospešuje osećaj pripadanja i privrženosti, a negiraju neki drugi oblici identiteta. Prethodno je Lee (1968, str. 241) kritikovao iluzornost koncepta susedstva i nedostatak povezanosti između izolovanog dela teritorije i ljudskog ponašanja. Pošto su u literaturi suprotstavljena mišljenja prisutna u većoj meri, može se zaključiti da optimalna mera održive zajednice i dalje ostaje otvorena tema;

- c *Kakva je veza između održivih zajednica i održivog razvoja?* Iako je koncept održivih zajednica u početku obuhvatao uglavnom ekološke teme, to značenje se tokom vremena proširivalo kako bi se uključile i druge dimenzije održivog razvoja. U aktuelnoj literaturi, održive zajednice su povezane sa raznovrsnim temama, kao što su: socio-ekološke veze (npr., Agyeman, 2005); sistemi hrane (npr., Carlsson, Callaghan, Morley & Broman, 2017); ekonomski razvoj (npr., Kim & Lim, 2017); socijalna održivost sa sopstvenim integritetom (npr.: Alawadi, 2017; Bell & Morse, 2008; Dempsey et al., 2009); otpornost (poglavljje 4 ovog rada); problemi održivog razvoja u širokom spektru (npr., Kusakabe, 2013) i dr.

Uzimajući u obzir prethodno razmatranje međudnosa socijalne i građene sredine, odnosno socijalne sredine i zajednice (poglavljje 1 rada), značenja socijalne održivosti (poglavljje 2) i ključnih, gore postavljenih, pitanja o određivanju održivih zajednica, zaključuje se da održiva zajednica hijerarhijski može da obuhvati sledeće komponente:

- Grupu ljudi koji borave ili rade u zajedničkoj fizičkoj sredini sa utvrđenim granicama;
- Socijalnu sredinu koja obuhvata krajnje korisnike i faktore (kao što su upravljačka tela i drugi uticajni akteri) koji rukovode opštim i prepoznatim lokalnim problemima održivosti;
- Zajednicu kojoj pripadaju osnaženi pojedinci koji promovišu procese dostizanja univerzalnih socijalnih, ekoloških i ekonomskih ciljeva održivog razvoja, time povezujući globalni, regionalni i lokalni nivo.

Pošto se procesi (kao što je, na primer, obrazovanje) u okviru mogućih komponenta održive zajednice preklapaju, ili teku iz jedne u drugu komponentu, predloženu hijerarhiju ne treba razumeti kao niz od tri samostalna entiteta. Svaki pojedinac može biti povezan sa sve tri hijerarhijske komponente predmetne zajednice, i, dalje, sa mnoštvom drugih zajednica (npr., Hyde & Chavis, 2008). Najznačajnije razlike među komponentama održive zajednice uočavaju se kod uloga pojedinaca i grupa, definisanih fizičkih granica, uključenih aspekata održivosti, načina na koji se tim aspektima upravlja, kao i kod odnosa između globalnog, regionalnog i lokalnog. Ovo su, istovremeno, i fundamentalni kriterijumi na osnovu kojih se održive zajednice mogu formirati i razvijati, pod uslovom da su otporne.

4 Socio-kulturološka otpornost

Aspekti otpornosti se interpretiraju sa jasnoćom onda kada je poznat odgovor na pitanje „otpornost na šta?“ (Carpenter, Walker, Anderies, & Abel, 2001). U skladu sa profesijom i mogućim doprinosom koji profesija može dati, ovaj rad se bavi *specifičnom otpornošću* (Folke et al., 2010) na klimatske promene. Tumačenje i diskusija na temu socio-kulturološke otpornosti tako imaju za cilj da naglase potrebu za sistemskim pristupom i transdisciplinarnim metodama u inženjerskim strukama.

Promena klime predstavlja složeno polje rizika koji treba tretirati kao fizički i socijalni fenomen (Reser & Swim, 2011) i koji utiče na sve slojeve i nivoe socijalne sredine, od pojedinaca do različitih socijalnih grupa – zajednica, tj. od fizičke sredine (Bosher, Carrillo, Dainty, Glass, & Price, 2007), preko psihološkog domena, do pojedinačnih i grupnih međuodnosa. Strategije čiji je cilj da ojačaju socijalnu otpornost na klimatske promene neminovno dotiču unutrašnje psihološke procese pojedinca, poput regulisanja emocija i davanja bihejvioralnih odgovora (Reser & Swim, 2011). Tako se mogu identifikovati različiti adaptivni (npr., kreativnost, radoznalnost, zabrinutost, skepticizam, humor, uzdržavanje, itd.), odnosno neadaptivni, akutni i poremećeni individualni odgovori (poput traume, stresa, anksioznosti, nereguliranih odbrana i dr.); između ova dva pola definisan je potencijal za stvaranje psihološkog stresa (Doherty & Clayton, 2011).

S obzirom da predstavlja jedan od glavnih pokazatelja intenziteta uticaja, psihološki aspekt je neizostavni deo razmatranja efekata klimatskih promena na zajednice i njihovih odgovora. U okviru analize složenog i višeznačnog uticaja promene klime na zajednice istražuju se karakteristike i procesi, kao što su blizina i izloženost, socijalno razumevanje, socijalno poređenje, socijalna konstrukcija i socijalno ojačavanje (Reser & Swim, 2011; Doherty & Clayton, 2011). Karakteristike zajednice se računaju među ključne moderatore na svakom koraku psihološkog procesa koji utiče na adaptaciju i borbu sa klimatskim promenama (Reser & Swim, 2011).

Način na koji zajednica opaža promenu klime i njene manifestacije razlikuje se od načina na koji to čini pojedinac. Prema tome, odgovori zajednice na klimatske promene nisu isti kao individualni odgovori. Zajedno i kroz međusobnu interakciju, ljudi opažaju, interpretiraju, vrednuju i reaguju (pružaju odgovor) na stvarnost i njene opasnosti, stvaranjem konsenzusne socijalne konstrukcije na osnovu dostupnih socijalnih prikaza (kao što su mediji, literatura, javne debate i dr.) i socijalnih procesa koji ili ojačavaju ili slabe razumevanje klimatskih promena (Reser & Swim, 2011). Stoga, u srž bilo koje generičke strategije za otporne zajednice treba uključiti ove procese i predstave, kao što u svakoj opštoj strategiji za otpornu građanu sredinu centralno mesta treba dati zajednicama (npr., Collier et al., 2013). Opravdanje za ovakvo dodeljivanje prioriteta nalazi se u činjenici da se negativni vremenski i klimatski događaji mogu pretvoriti u katastrofe isključivo u socijalnim sredinama (Bell, Greene, Fisher & Baum, 2005), te da osobine zajednice predstavljaju ključ uspešne adaptacije.

Kao i u mnogim drugim segmentima otpornosti, adaptacija predstavlja suštinu odgovora zajednice na klimatske promene. Tako je Holling (2001, str. 394) ustanovio tri karakteristike koje oblikuju adaptivni ciklus i buduće stanje sistema: bogatstvo, unutrašnju kontrolabilnost i adaptivni kapacitet, tj. otpornost sistema, kao meru njegove ranjivosti prema neočekivanim ili nepredvidljivim šokovima. Otporni sistemi su oni koji se mogu reorganizovati i koji se oporave od promene bez prelaska u kvalitativno drugačije stanje (Ahern, 2011). Otporne zajednice imaju sistemsko svojstvo (Lang, 2010), i dovoljno resursa i kapitala, ne samo da opstanu i da se prilagode, već i da se razvijaju u okolnostima karakterisanim promenama, neizvesnošću, nepredvidljivošću i iznenađenjima (Collier et al., 2013; Flint, 2010; Magis, 2010; Walker & Salt, 2006). Indikatori otpornosti zajednice su u literaturi definisani na osnovu različitih primenjenih metoda i stupnjeva sveobuhvatnosti (npr., model otpornosti mesta na katastrofe (en. The Disaster Resilience of Place – DROP model) (Cutter et al., 2008). Tokom razvoja sposobnosti za ostvarivanje mnogostruke ravnoteže kod otpornih zajednica, u svakom slučaju, ulogu imaju njihovi procesi i komponente, građeni i ugrađeni prirodni sistemi, kreatori politika, upravljački i drugi akteri u građenoj sredini, kao i sami članovi tih zajednica.

Proces adaptacije na klimatske promene treba prilagoditi kulturološkim determinantama (npr., Swim et al., 2011). Kao što postoje mnoge različite kulture, tako postoje i raznovrsne otpornosti. U krajnjoj liniji, otpornost je socijalno iskonstruisan i kulturološki ograničen koncept (Berger, 2017). Tokom relativno kratkog vremenskog raspona, odnosno kratkog perioda adaptacije, klimatske promene ne utiču na kulturu, ali zato kultura nesumljivo determiniše kvalitete zajednice sa aspekta otpornosti, s obzirom da se klimatske promene opažaju iz perspektive određene na osnovu kulturoloških specifičnosti. Posmatrano na duge staze, može se očekivati da će promena klime oblikovati kulturu i ugraditi u nju sakupljeno iskustvo u pogledu otpornosti. U vezi s tim, postavlja se pitanje: „na koji način će klimatske promene uticati na različite kulture, i u konkretnom (npr., gubitak doma) i u apstraktnijem smislu (npr., promene u kulturološkoj praksi i vrednostima)?“ (Doherty & Clayton, 2011, str. 273) Sledeći izazov u ovom procesu predstavljaće očuvanje kulturološke raznovrsnosti, što je jedan od ciljeva održivog razvoja.

Kada se održivost udruži sa otpornošću na klimatske promene, značenje zajednice se dalje usložnjava. Dok se socijalna održivost može kudikamo jednostavnije teritorijalno ograničiti, otpornost se, suprotno, zasniva na „promenljivim odnosima između različitih nivoa, odnosno između autonomije, sa jedne, i povezanosti, sa druge strane“ (Allan & Bryant, 2001, str. 43). Primećujući da na održivost utiču unutrašnji (socijalni, politički, ekološki ili ekonomski) i spoljni faktori (kao što su: strani dug, strukturalno siromaštvo, globalni ekološki problemi i socijalni/politički/ekonomski konflikti), te da izvođenje indikatora održivosti iz ovih faktora sa jedne strane ukazuje na nekompletnost, a sa druge na složenost koja prevazilazi moć razumevanja, Holling (2001) je ukazao da problem održivosti treba tretirati zajedno sa adaptivnim kapacitetom. Ahern (2011) kritikuje rane stavove o održivosti koja je, po njemu, statičan koncept sa predviđenom dugoročnom stabilnošću i dugotrajnošću,

izuzet od nepredvidljivih poremećaja i promena, i prepoznaje teoriju otpornosti kao mogući odgovor na paradoks održivosti. U ovom kontekstu, otpornost zajednice predstavlja važan indikator socijalne održivosti (Magis, 2010. str. 401). Zajednica mora posedovati određene karakteristike kojima se promoviraju održivi i zdravi ekosistemi sa mnogostrukim socijalnim koristima (Flint, 2010). Transformacija je, izvesno, neophodna i ona će biti uspešna kada lokalne zajednice razviju metode upravljanja otpornošću kako bi postale više održive, tj. kada izgradnja otpornosti postane integralni deo prirodnog odgovora koji direktno utiče na faktore rizika. Živi sistemi su panarhijska organizacija koja stvara raznovrsnost i tako doprinosi otpornosti i održivosti (Holling, 2001). Kada se biološki entiteti shvate ne samo preko emocionalnih veza koje su stvorili socijalni sistemi, već i kao činilac od ključnog značaja za održivost i otpornost, regeneracija bi mogla postati pristup za dostizanje višeg nivoa funkcionisanja. Na taj način, održivost se od striktno antropocentričnog pretvara u koncept integrisanih sistema, a zajednica postaje jednako sposobna da manifestuje željenu dinamičnost i ostvari željene ishode (Redman, 2014).

5 Diskusija i zaključak

Interakcije između ljudi i njihovog okruženja su složene, mnogoznačne i različite od jednog do drugog pojedinca. Izbori koje ljudi prave, karakteristike načina života, pogledi na svet, ponašanje i aktivnosti, zdravlje, psihološki procesi i barijere (npr., Gifford, 2011), obrazovanje, ekonomski uslovi, sposobnost da se izbore sa nepoznatim, da se prilagode, razvijaju (kroz promenu) i da uče, itd., mogu se dovesti u vezu sa održivošću i otpornošću. Drugu značajnu kategoriju determinanti održivosti i otpornosti čine karakteristike interakcija i mreža među pojedincima u socijalnim sredinama. Kada se ove interakcije i mreže zasnivaju na utvrđenom i zajedničkom (podeljenom) kvalitetu (vrednostima), onda one pripadaju konceptu zajednice. Opet, osobine zajednice, kao što su stabilnost, sigurnost, povezanost ili prijateljstvo, sve imaju značaja pri vrednovanju održivosti i otpornosti. U okvirima održivosti i otpornosti, organizacija zajednice se transformiše u zajednicu koja se organizuje u skladu sa „specifičnim potrebama na lokalnom nivou i dostupnim resursima. Ukratko, zajednica na lokalnom nivou ne može biti masovno proizvedena“ (Hunter, 2008, str. 29).

Socio-demografija, ekonomija, tehnologija, okruženje i uprava predstavljaju pet osnovnih aspekata socio-ekoloških sistema, koje treba istovremeno adresirati radi ojačanja održivosti i uspešnog sprovođenja tranzicije od otpornosti koja se odupire neuspehu do otpornosti koja mu se prepušta sa krajnjim pozitivnim ishodom (Romero-Lankao, Gnatz, Wilhelmi, & Hayden, 2016). Izgradnja kapaciteta adaptacije (što je ključni uslov održivosti) takođe znači adresiranje i uspostavljanje ravnoteže između prirodnog, fizičkog, socijalnog i ljudskog kapitala (npr., Jacobs, Nelson, Kuruppu, & Leith, 2015).

Održivost i otpornost su u aktuelnoj literaturi najčešće predstavljene kao dva različita, ali međusobno povezana koncepta koja treba izučavati istovremeno. U stvarnosti, postizanje održivosti ne znači i nužno postizanje otpornosti, i obrnuto. Na primer, kada tehnička otpornost nije dostignuta, socijalna održivost je dovedena u pitanje. Dok je na sociološkom pragu pripremljenost viđena kao srž otpornosti, empatija predstavlja suštinu održivosti, tj. sposobnost prevazilaženja različitih dispariteta zajednice. Stoga su osobine zajednice povezane sa održivošću i otpornošću uzajamno uslovljene, pa čak i uzajamno zamenljive. Sa ovakvog, novog stanovišta, socijalna održivost bi mogla da predstavlja *mi-pristup* pripremljenosti za neizvesnosti, promene i iznenađenja, a socio-kulturološka otpornost kapacitet zajednice da traje i da se u kontinuitetu razvija. Zaključno, u socio-kulturološkom smislu, održivost i otpornost se moraju posmatrati kao jedinstven, horizontalno i vertikalno integrisan, interdisciplinarni i transdisciplinarni pristup. U tom smislu, tradicionalne socio-kulturološke vrednosti ne smeju biti izuzete iz primenljivih strategija za održivu i otpornu budućnost.

Literatura

- Agyeman, J. (2005). *Sustainable communities and the challenge of environmental justice*. New York: NYU Press.
- Ahern, J. F. (2011). From fail-safe to safe-to-fail: sustainability and resilience in the new urban world. *Landscape and Urban Planning*, 100(4), 341-343. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2011.02.021>
- Alawadi, K. (2017). Place attachment as a motivation for community preservation: The demise of an old, bustling, Dubai community. *Urban Studies*, 54(13), 2973-2997. DOI: 10.1177/0042098016664690
- Alexsson, R., Angelstam, P., Degerman, E., Teitelbaum, S., Andersson, K., Elbakidze, M., & Drotz, M.K. (2013). Social and cultural sustainability: criteria, indicators, verifier variables for measurement and maps for visualization to support planning. *Ambio*, 42(2), 215-228. DOI: 10.1007/s 13280-012-0376-0
- Allan, P., & Bryant, M. (2011). Resilience as a framework for urbanism and recovery. *Journal of Landscape Architecture*, 6(2), 34-45. <http://dx.doi.org/10.1080/18626033.2011.9723453>
- Bacon, N., Cochrane, D., & Woodcraft, S. (2015). *Creating strong communities: how to measure the social sustainability of new housing developments* (Report). London, UK: Berkeley Group. Preuzeto sa <https://www.berkeleygroup.co.uk/media/pdf/e/9/berkeley-group-social-sustainability-parts-1-3.pdf>
- Barnett, E. & Casper, M. (2001). A definition of "social environment". *American Journal of Public Health*, 91(3), 465. Preuzeto sa <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1446600/pdf/11249033.pdf>
- Bartuska, J. T. (2007). The built environment: definition and scope. U: W.R. McClure & T.J. Bartuska (Eds.), *The built environment: A collaborative inquiry into design and planning* (2nd ed.) (str. 3-14). Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Bartuska, J. T. (2007a). Understanding environment(s): built and natural. U: W.R. McClure & T.J. Bartuska (Eds.), *The built environment: A collaborative inquiry into design and planning* (2nd ed) (str. 33-44). Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Becker, E., Jahn, T., & Stieβ, I. (1999). Exploring uncommon grounds: sustainability and the social sciences. U: E. Becker & T. Jahn (Eds.), *Sustainability and the social sciences: a cross-disciplinary approach to integrating environmental considerations into theoretical reorientation*. London: ZED books. Preuzeto sa <http://www.isoe.de/ftp/ZedBooks.pdf>
- Bell, P.A., Greene, T.C., Fisher, J.D., & Baum, A.S. (2005). *Environmental psychology*. (5th ed.). London: Psychology Press.
- Bell, S., & Morse, S. (2008). *Sustainability indicators: measuring the immeasurable?* (2nd ed.). London: Earthscan.
- Berger, R. (2017). An ecological-systemic approach to resilience: A view from the trenches. *Traumatology*, 23(1), 35-42. <http://dx.doi.org/10.1037/trm0000074>
- Bosher, L., Carrillo, P., Dainty, A., Glass, J., & Price, A. (2007). Realising a resilient and sustainable built environment: towards a strategic agenda for the United Kingdom. *Disasters*, 31(3), 236-255. DOI:10.1111/j.0361-3666.2007.01007.x

- Carlsson, L., Callaghan, E., Morley, A., & Broman, G. (2017). Food system sustainability across scales: a proposed local-to-global approach to community planning and assessment. *Sustainability*, 9, 1061. DOI:10.3390/su9061061
- Carpenter, S., Walker, B., Anderies, J.M., & Abel, N. (2001). From metaphor to measurement: Resilience of what to what? *Ecosystems*, 4 (8), 765-781. <https://doi.org/10.1007/s10021-001-0045-9>
- Cnaan, R., Milofsky, C., & Hunter, A. (2008). Creating a frame for understanding local organizations. In R.A. Cnaan & C. Milofsky (Eds.), *Handbook of community movements and local organizations* (str. 1-19). Boston, MA: Springer.
- Colantonio, A. (2007). *Social sustainability: an exploratory analysis of its definition, assessment methods metrics and tools*. EIBURS Working Paper Series, 2007/01. Oxford, UK: Oxford Brooks University, Oxford Institute for Sustainable Development (OISD) - International Land Markets Group. Preuzeto sa http://oisd.brookes.ac.uk/sustainable_communities/resources/SocialSustainability_Metrics_and_Tools.pdf
- Colantonio, A. (2008). *Traditional and emerging prospects in social sustainability*. EIBURS Working Paper Series, 2008/02. Oxford, UK: Oxford Brooks University, Oxford Institute for Sustainable Development (OISD) - International Land Markets Group. Preuzeto sa http://oisd.brookes.ac.uk/sustainable_communities/resources/SocialSustainabilityProspectspaper.pdf
- Collier, M. J., Nedović-Budić, Z., Aerts, J., Connop, S., Foley, D., Foley, K., ... & Verburg, P. (2013). Transitioning to resilience and sustainability in urban communities. *Cities*, 32, S21-S28. <http://dx.doi.org/10.1016/j.cities.2013.03.010>
- Cutter, S.L., Barnes, L., Berry, M., Burton, C., Evans, E., Tate, E., & Webb, J. (2008). A place based model for understanding community resilience to natural disasters. *Global Environmental Change*, 18, 598-606. DOI:10.1016/j.gloenvcha.2008.07.013
- Dempsey, N., Bramley, G., Power, S., & Brown, C. (2009). The social dimension of sustainable development: defining urban social sustainability. *Sustainable Development*, 19, 289-300. DOI: 10.1002/sd.417
- Doherty, T.J., & Clayton, S. (2011). The psychological impacts of global climate change. *American Psychologist*, 66 (4), 265-276. DOI: 10.1037/a0023141
- Eizenberg, E., & Jabareen, Y. (2017). Social sustainability: a new conceptual framework. *Sustainability*, 9, 68. DOI: 10.3390/su9010068
- Flint, R. W. (2010). Seeking resiliency in the development of sustainable communities. *Human Ecology Review*, 17(1), 44 - 57. Preuzeto sa http://www.eeeee.net/resiliency_paper.pdf
- Folke, C., Crapenter, S.R., Walker, B., Scheffer, M., Chapin, T., & Rockström, J. (2010). Resilience thinking: integrating resilience, adaptability and transformability. *Ecology and Society* 15(4), 20. Preuzeto sa <http://www.ecologyandsociety.org/vol15/iss4/art20/>
- Gifford, R. (2011). The dragons of inaction: Psychological barriers that limit climate change mitigation and adaptation. *American Psychologist*, 66(4), 290-302. <http://dx.doi.org/10.1037/a0023566>
- Holling, S.C. (2001). Understanding the complexity of economic, ecological, and social systems. *Ecosystems*, 4, 390-405. DOI: 10.1007/s10021-001-0101-5
- Hunter, A. (2008). Contemporary conceptions of community. U: R.A. Cnaan & C. Milofsky (Eds.), *Handbook of community movements and local organizations* (str. 20-33). Boston, MA: Springer.
- Hyde, M., & Chavis, D. (2008). Sense of community and community building. U: R.A. Cnaan & C. Milofsky (Eds.), *Handbook of community movements and local organizations* (str. 179-192). Boston, MA: Springer.
- Jacobs, B., Nelson, R., Kuruppu, N., & Leith, P. (2015). *An adaptive capacity guide book: Assessing, building and evaluating the capacity of communities to adapt in a changing climate*. Hobart, Tasmania: Southern Slopes Climate Change Adaptation Research Partnership (SCARP), University of Technology Sydney and University of Tasmania.
- Kim, D. & Lim, U. (2017). Social enterprise as a catalyst for sustainable local and regional development. *Sustainability*, 9, 1427. DOI: 10.3390/su9081427
- Kusakabe, E. (2013). Advancing sustainable development at the local level: The case of machizukuri in Japanese cities. *Progress in Planning*, 80, 1-65. <http://dx.doi.org/10.1016/j.progress.2012.06.001>
- Lang, T. (2010). Urban resilience and new institutional theory – a happy couple for urban and regional studies? U: B. Müller (Ed.), *German Annual of Spatial Research and Policy* (str. 15-24). Berlin: Springer. DOI 10.1007/978-3-642-12785-4_2
- Lee, T. (1968). Urban neighbourhood as a socio-spatial schema. *Human Relations*, 21(3), 241-267. <https://doi.org/10.1177/001872676802100303>
- Magis, K. (2010). Community resilience: An indicator of social sustainability. *Society & Natural Resources*, 23(5), 401-416. <http://dx.doi.org/10.1080/08941920903305674>
- Maliene, V., Howe, J., & Malys, N. (2008). Sustainable communities: affordable housing and socio-economic relations. *Local Economy*, 23(4), 267-275. <https://doi.org/10.1080/02690940802407989>
- McGrath, B., & Pickett, S. T. (2011). The metacity: A conceptual framework for integrating ecology and urban design. *Challenges*, 2(4), 55-72. DOI: 10.3390/challe2040055

- McKenzie, S. (2004). *Social sustainability: Towards some definitions*. Working Paper Series No 27 of the Hawke Research Institute. Magill, South Australia: University of South Australia. Preuzeto sa <http://w3.unisa.edu.au/hawkeinstitute/publications/downloads/wp27.pdf>
- Mundt, W. J. (2011). *Tourism and sustainable development: reconsidering a concept of vague policies*. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Murphy, K. (2014). The social pillar of sustainable development: A literature review and framework for policy analysis. *The ITB Journal*, 15(1), 29-44. Preuzeto sa <http://arrow.dit.ie/itbj/vol15/iss1/4>
- Niculescu, C.S. (1975). *The meaning of the built environment: dwelling environments as meaning household identity* (Doctoral Thesis). Auckland, NZ: The University of Auckland. Preuzeto sa <https://researchspace.auckland.ac.nz/handle/2292/3358>
- ODPM – The Office of the Deputy Prime Minister. (2005). *Bristol Accord, Conclusions of ministerial informal on sustainable communities in Europe, UK Presidency, Bristol, 6-7 December 2005*. Preuzeto sa http://www.eib.org/attachments/jessica_bristol_accord_sustainable_communities.pdf
- Omamn, I., & Spangenberg, J.H. (2002). Assessing social sustainability. The social dimension of sustainability in a socio-economic scenario. Presented at the *7th Biennial Conference of the International Society for Ecological Economics in Sousse (Tunisia), 6-9 March 2002*. Preuzeto sa <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.201.987&rep=rep1&type=pdf>
- Oxford Living Dictionaries (n.d.). Definition of 'environment' in English. Preuzeto sa <https://en.oxforddictionaries.com/definition/environment>
- Palla, G., Derényi, I., Farkas, I., & Vicsek, T. (2005). Uncovering the overlapping community structure of complex networks in nature and society. *Nature*, 435, 814-818. DOI: 10.1038/nature03607
- Park, C. (2001). *The environment: principles and applications* (2nd ed.). London: Routledge.
- Raco, M. (2007). Securing sustainable communities: citizenship, safety and security in the new urban planning. *European Urban and Regional Studies*, 14(4), 305-320. <https://doi.org/10.1177/0969776407081164>
- Rapoport, A. (1990). *The meaning of the built environment – a nonverbal communication approach*. Tucson: The University of Arizona Press.
- Rapoport, A. (2007). On the relation between culture and environment. *Online Journal Aris, 3(Colonization and Architecture)*. Preuzeto sa https://www.cmu.edu/ARIS_3/text/text_rapoport.html
- Redman, C.L. (2014). Should sustainability and resilience be combined or remain distinct pursuits? *Ecology and Society*, 19(2), 37. <http://dx.doi.org/10.5751/ES-06390-190237>
- Reich, S.M., Riemer, M., Prilleltensky, I., & Montero, M. (Eds.). (2007). *International community psychology: history and theories*. New York: Springer.
- Reser, J. P., & Swim, J. K. (2011). Adapting to and coping with the threat and impacts of climate change. *American Psychologist*, 66(4), 277-289. <http://dx.doi.org/10.1037/a0023412>
- Restany, P. (1998). *The power of art: Hundertwasser, The Painter – King with the 5 skins*. Taschen.
- Robinson, J., & Cole, R.J. (2015). Theoretical underpinnings of regenerative sustainability. *Building Research & Information*, 43(2), 133-143. <http://dx.doi.org/10.1080/09613218.2014.979082>
- Romero-Lankao, P., Gnatz, D.M., Wilhelmi, O., & Hayden, M. (2016). Urban sustainability and resilience: from theory to practice. *Sustainability*, 8, 1224. DOI:10.3390/su8121224
- Rossetti, G., Guidotti, R., Miliou, I., Pedreschi, D., & Giannotti, F. (2016). A supervised approach for intra-/inter-community interaction prediction in dynamic social networks. *Social Network Analysis and Mining*, 6, 86. <https://doi.org/10.1007/s13278-016-0397-y>
- Sachs, I. (1999). Social sustainability and whole development: exploring the dimensions of sustainable development. U: E. Becker & T. Jahn (Eds.), *Sustainability and the social sciences: a cross-disciplinary approach to integrating environmental considerations into theoretical reorientation*. London: Zed Books.
- Strauss, A. (1970). Life styles and urban space. U: M. Proshansky, W.H. Ittelson & L.G. Rivlin (Eds.), *Environmental psychology: man and his physical setting* (str. 303). New York: Holt, Rinehart and Winston, Inc.
- Squires, G. (2013). *Urban and environmental economics – an introduction*. New York: Routledge.
- Swim, J. K., Stern, P. C., Doherty, T. J., Clayton, S., Reser, J. P., Weber, E. U., Gifford, R., & Howard, G. S. (2011). Psychology's contributions to understanding and addressing global climate change. *American Psychologist*, 66(4), 241-250. <http://dx.doi.org/10.1037/a0023220>
- Tuan, Y-F. (1979). Space and place: humanistic perspective. U: S. Gale and G. Olsson (Eds.), *Philosophy in Geography* (str. 387-427). Dordrecht, NL: D. Reidel Publishing Company.
- Vallance, S., Perkins, H. C., & Dixon, E. J. (2011). What is social sustainability? A clarification of concepts. *Geoforum*, 42, 342-348. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2011.01.002>
- Vischer, C.J. (2008). Towards a user-centred theory of the built environment. *Building Research & Information*, 36(3), 231-240. <https://doi.org/10.1080/09613210801936472>
- Walker, B.H., & Salt, D. (2006). *Resilience thinking: sustaining ecosystems and people in a changing world*. Washington, DC: Island Press.
- Watson, J.D.M., Clegg, C.W., Cowell, R., Davies, F., Hughes, C., McCarthy, N., & Westbury, P. (2015). *Built for living: Understanding behaviour and the built environment through engineering and design*. London: Royal Academy of Engineering.

- Wang, J., Qiu, Y., Wang, R., & Zhang, X. (2008). Remarks on network community properties. *Journal of Systems Science and Complexity*, 21, 637-644. <https://doi.org/10.1007/s11424-008-9140-8>
- Woodcraft, S. (2016). Reconfiguring the social in sustainable development: community, citizenship and innovation in new urban neighbourhoods. U: F. Murphy & P. McDonagh (Eds.), *Envisioning sustainabilities: towards an anthropology of sustainability*. Cambridge Scholars Publishing.
- Woodcraft, S. (2012). Social sustainability and new communities: moving from concept to practice in UK. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 68, 29-42. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.12.204>